

УТИЦАЈ ИЗВЕШТАЈА АРЧИБАЛДА РАЈСА НА ЗАПАДНОЕВРОПСКО ЈАВНО МЊЕЊЕ О СРБИЈИ ТОКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА*

Дане Р. Субошић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Десанка П. Зец

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

У уводном делу чланка анализирана је медијска слика о Србији уочи Првог светског рата, а затим следи анализа околности које су претходиле доласку Арчибалда Рајса у Србију 1914. године. Његово извештавање о Србији током Првог светског рата подељено је на три периода: први – 1914. година, други – 1915. година и трећи – од 1916. до 1918. године. Истраживањем се дошло до закључка да је Арчибалд Рајс својим извештајима објективно информисао западно-европску јавност о злочинима који су почињени над Србима, утицао на побољшање медијске слике о Србији, подстакано организовање хуманитарне помоћи српском народу и допринео објашњавању српских ратних циљева, што је веома значајно када се има у виду низак углед Србије и српског народа у штампи и јавном мњењу Западне Европе пре његовог доласка у Србију 1914. године.

Кључне речи: извештавање, Арчибалд Рајс, Србија, западноевропско јавно мњење, Први светски рат

Увод

На самом почетку Првог светског рата углед Србије и српског народа у штампи и јавном мњењу Западне Европе био је на веома ниском нивоу. Свакако да је великог удела у томе имала нимало једноставна унутрашња и спољнополитичка ситуација Србије од почетка 20. века (Мајски преврат, Завереничко питање, Царински рат, Анексиона криза, Балкански ратови), али и опречни интереси великих сила који су се рефлектовали на њихово јавно мњење.

Највећи ударац угледу Србије на почетку прошлог века задат је Мајским превратом 1903. године, односно начином на који је дошло до династичке смене на престолу. Убиство краља Александра и краљице Драге Обреновић, које су

* Рад је резултат истраживања на пројекту: „Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији”, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду, циклус научних истраживања 2015–2019. година.

починили официри-завереници, изазвало је презир и зgroжавање целе монархистичке Европе. На сатанизацију Србије, али и њеног новог владара Петра Карађорђевића, у огромној мери утицала је и штампа земаља западне Европе. Према Васи Казимировићу, у Београд је, убрзо по преврату, дошло близу 200 новинара из скоро свих земаља Европе,¹ а међу њима је било мало оних који су разумели разлоге преврата. Србија је проглашена за земљу завереника и краљоубица. Страни представници у Београду напустили су српску престоницу на Нову 1904. годину, како би избегли пријем на двору.²

Слика 1 – Насловна страна француских новина „Le Petit Parisien” поводом Мајског преврата 1903. године

Слика 2 – Слика са насловне стране немачког сатиричног часописа „Simplicissimus” поводом крунисања краља Петра I Карађорђевића

О јачини одјека који је имао преврат говори и чињеница да су о убиству српског краљевског пара снимљена три „лажна филмска журнала”.³ Први филм је снимљен у Француској свега 2-3 дана после убиства Обреновића („Убиство српске краљевске породице”) и приказиван је у скоро свим европским земљама, а два филма су снимљена и у Енглеској („Убиство српског краља и краљице”, „Српска трагедија”).⁴ Стереотипи, настали тада, оживљавали су и при најмањем политичком потресу који је био везан за Србију и српски народ.

Победе српске војске 1912/13. године и територијално проширење Србије после балканских ратова угрозили су економске, политичке и војностратегијске интересе

¹ Васа Казимировић, *Црна рука* (Нови Сад: Прометеј, 2013), 21.

² Драгослав Срејовић и др., *Историја српског народа VI/1* (Београд: СКЗ, 1996), 143.

³ Лажни филмски журнал – кратка играна реконструкција актуелних догађаја.

⁴ Дејан Косановић, „Лажни филмски журнал”, *Време*, 5. јун 2003, www.vreme.co.rs (преузето 30.12.2015).

Аустроугарске. У Бечу је преовладало мишљење, које је заступала тзв. ратна странка, да ће превентивни рат против Србије и аустроугарска победа у њему спречити распад монархије и учврстити њен положај на Балкану. Ратну струју чинили су чланови аустроугарског генералштаба – генерали Конрад, Поћорек, Шелца, пуковник Бардолф и други. Аустроугарску ратну струју подржавали су, пре свих, немачки милитаристи који су били решени да што пре отпочну светски рат за нову поделу колонија и сфера утицаја.⁵

Војно-политички, али и војногеографски положај Србије је после два балканска рата, из којих је изашла као држава победница, био тежи него пре 1912. године. Србија је своју територију повећала за 32.000 km²,⁶ па се самим тим повећала и њена државна граница. Српска војска је после два рата и албанске побуне била десеткована и исцрпљена, а губици су били велики и у наоружању и опреми.

Другим балканским ратом разбијен је и Балкански савез који је „представљао једно од најпозитивнијих дела које су у новијој историји постигле балканске државе”,⁷ а који је могао бити чувар мира на Балкану. Његово разбијање представљало је велики успех аустро-немачке дипломатије, јер су тим чином врата Балкана била отворена за агресивну политику *Drang nach Osten*.⁸

Нови „талас” текстова о Србији, али и Балкану уопште, уследио је уочи и за време трајања балканских ратова (1912–1913). У Србији је тада поново боравио велики број страних новинара, по руским изворима – око 40, а по енглеским – око 60.⁹ Иако велике европске силе нису подржавале избијање ратног сукоба на Балкану, после војних победа балканских савезника над Турском биле су убеђене да се *status quo* не може одржати и да је неопходно признати фактичко стање. Успеси српске војске на територији Старе Србије и арбанашког приморја никако нису одговарали Аустроугарској, која је започела негативну кампању против српске државе, а са циљем дискредитовања Србије пред међународном јавношћу.

Прво је у новембру покренут случај „Прохаска” – афера названа по аустроугарском конзулу у Призрену – Оскару Прохаском кога су, по бечкој штампи, српске војне власти малтретирале и раниле (пренета је чак и вест да је конзул убијен). Иако је овај инцидент решен позитивно за Србију, с обзиром на то да је утврђено да је конзул Прохаска подбуњивао локално становништво против српске војске и власти и због тога морао да напусти Призрен, цела афера је претила да изазове велики дипломатски скандал и угрози односе Србије са пријатељски настројеним државама Европе.¹⁰

Међутим, пажњу међународне јавности најозбиљније је привукла пропаганда о почињеним ратним злочинима на територијама које је освојила српска војска. У Бечу је, на Ускрс 1913. године, објављен текст Леа Фројндлиха (*Leo Freundlich*):

⁵ Саво Скоко, *Војвода Радомир Путник 2* (Београд: Београдски графичко- издавачки завод, 1984), 15.

⁶ Драгослав Срејовић и др., *Историја српског народа VI/1* (Београд: СКЗ, 1996), 196.

⁷ Бранко Перовић и др., *Преи балкански рат 1912-1913* (Београд: Историјски институт ЈНА, 1959), 172.

⁸ Борислав Ратковић, Митар Ђуришић и Саво Скоко, *Србија и Црна Гора у балканским ратовима* (Београд: Београдски издавачко – графички завод, 1972), 325.

⁹ Андреј Лав Шемјакин, „Лав Троцки о Србији и Србима током балканских ратова (1912-1913)”, у *Зборник радова: Балкански ратови 1912-1913: нова виђења и тумачења*, уредник Миљан Милкић (Београд: Историјски институт, 2013), 111.

¹⁰ Видети шире: Димитрије Поповић, *Балкански ратови 1912-1913* (Београд: СКЗ, 1993), 115-120.

Албанска голгота: Оптужба за истребљење албанског народа. Текст објављен на немачком и енглеском језику обиловао је нападима на српску војску, која је оптужена за убијања цивила, спаљивање села и протеривање становништва. Као аустроугарска, тако је и штампа других држава преносила вести о „варварствима српске војске”.¹¹ Интересантно је да су се тврдње о постојању злочина почеле истицати по заоштравању односа између савезника (после Првог балканског рата) и почетку њиховог међусобног сукоба. Док је Први балкански рат у међународном јавном мњењу окарактерисан као ослободилачки, Други је доживљаван као резултат грамзивости младих балканских држава и за њега није било разумевања.

Као реакција на кампању о злочинима, Карнегијева задужбина за међународни мир сазвала је посебну комисију са циљем да испита начин на који су вођени балкански ратови. После рада на терену, извештај је објављен у мају–јуну 1914. године и изазвао је протесте влада већине балканских држава. Његовим резултатима посебно су биле незадовољне грчка и српска влада које су га сматрале не-објективним и пристрасним, због фаворизовања Бугарске. С обзиром на време када је објављен, извештај је изазвао више коментара у америчкој штампи, док су у Европи већ преовладавали нови међународни проблеми.¹² Као што се види, медијска слика о Србији уочи Првог светског рата је варирала и представљала још један терет за Србију.

Околности које су претходиле доласку Арчибалда Рајса у Србију

Сарајевски атентат (28. јуна 1914. године) представљао је прилику коју бечки и берлински милитаристи нису желели да пропусте као повод за рат. Двадесет осмог јула Хабсбуршка монархија је објавила рат Србији и то отвореним телеграмом, преко поште. Рат између Аустроугарске и Србије није могао остати локалног карактера, пре свега зато што је коначно решавање балканског питања било значајно за све велике силе, али и зато што су новонасталој ситуацији на Балкану претходиле озбиљне кризе међу великим силама (Бурски рат, Мароканска криза, Анексиона криза, Агадирска криза, Триполитански рат, Балкански ратови и др.).

Две недеље после објаве рата Аустроугарска је започела свој напад на Србију. У зору 12. августа трупе аустроугарске Пете армије започеле су форсирање Дрине према Љешници и Лозници. У исто време, уз подршку артиљерије која је гранатирала Београд, Шабац и Обреновац, делови аустроугарске Друге армије форсирале су Саву код Аде Циганлије, Шапца и Сремске Митровице.

Захваљујући српској Трећој армији која је извршила свој задатак и храбро бранила сваки део територије Србије који је био у њеној зони одговорности, Врховна команда добила је време за прегруписавање снага за Церску операцију, која је

¹¹ Leo Freundlich, „Serbian Army left a Trail of Blood”, *The New York Times*, 31.12.1912.

¹² Nadine Akhund, „An Unexpected Outcome of the Balkan Wars: The Carnegie Report of 1913”, у *Зборник радова: Балкански ратови 1912-1913: нова виђења и тумачења*, уредник Миљан Милкић (Београд: Историјски институт, 2013), 300.

вођена од 12. до 24. августа, а завршена је потпуном победом српске војске. Пред операцију српска војска је била у неповољнијем положају у односу на противника, јер је њена главнина снага ступила у операцију после дугих маршева. Међутим, баш за такве услове оружане борбе била је припремана у предратном периоду, јер је свих пет предратних маневара (највећих војних вежби) извела увежбавајући бој у сусрету, до којег је у реалним условима дошло управо током Церске операције. За то време Трећа армија је спречавала аустроугарски продор ка Ваљеву и тиме омогућила Другој армији да ступи у борбу. Смелом одлуком Врховне команде, Друга армија је извршила напад на аустроугарске трупе које су наступале долином Јадра, обронцима Иверка и Цера, и тиме је, у ствари, стечена предност која је била пресудна за решавање Церске битке у корист српске војске.

Церска операција је, поред војничког, имала и велики политички значај. Церска битка није била само прва велика победа српске војске у I светском рату, него уједно и прва победа савезника. У исто време, после те победе Србија је могла да се са више ауторитета супротстави покушајима Антанте да се изврши нова подела македонске територије којом је она хтела да плати Бугарској цену за улазак у рат против централних сила, односно да се успротиви плановима Антанте да се хрватским и словеначким територијама плати Италији за њен улазак у рат на страни савезника.¹³

За напад на Србију Аустроугарска је припремила казнену експедицију чији циљ није био само војни пораз Србије већ и освета и кажњавање становништва. Непријатно изненађена поразима, аустроугарска војска се свирепо светила српском становништву у крајевима кроз које је пролазила. Бес војника Хабзбуршке монархије најжешће се искаљивао над недужним становништвом Мачве и Подриња. Масовна хапшења и убиства Аустроугари су предузели одмах по преласку границе. Командант 9. корпуса је својим официрима и војницима издао следећу наредбу: „Рат нас води у једну непријатељску земљу која је насељена становништвом испуњеним фанатичном мржњом, у земљу где се убиства попут катастрофе у Сарајеву управо славе као јунаштво. Према таквом становништву свака хуманост...штетна је... Ко у овим случајевима буде имало милостив, тај ће најстроже бити кажњен... Разрушити сваку кућу у којој се нађе оружје... Обесити најугледније мештане који не одају где се налазе становници кућа у којима се пронађе оружје... У сваком становнику који се нађе изван насељеног места, а нарочито у шуми, не гледати ништа друго до члана банде. Ове људе одмах убијати, ако ма по чему изгледају сумњиви.“¹⁴

Током прве аустроугарске инвазије на Краљевину Србију (12–24. августа 1914) војска Хабзбуршке монархије починила је монструозна недела над српским народом. Очекујући брз и успешан поход на Србију, војска двојне монархије је убијала цивилно становништво, одводила га у ропство, користила забрањену експлозивну муницију, убијала рањенике и заробљенике, пљачкала и уништавала приватну и државну имовину, пљачкала и уништавала културна добра – пре свега верске објекте.

О збивањима на балканском фронту и злочинима аустроугарске војске европску и светску јавност обавештавали су страни извештачи и новинари. Међу њима су се по-

¹³ Богдан Гледовић и др., *Србија и Црна Гора у Првом светском рату 1914-1918* (Цетиње: Издавачко-штампарско предузеће „Обод“, 1975), 77.

¹⁴ Ibid, 56-57.

себно истицали *Henri Barby* (Анри Барби – француски новинар, ратни дописник француског Журнала са српског ратишта за време балканских и I светског рата), *John Reed* (Џон Рид – амерички новинар и писац, дописник њујоршког листа „The Metropolitan Magazine” из ратом захваћене Европе) и *dr Arian van Tienhoven* (Аријус ван Тиенховен – холандски хирург који је управљао војном болницом у Ваљеу, један од првих сведока аустроугарских злочина у Србији о чему је обавестио и ширу европску јавност).

На злочине аустроугарске војске и страдање српског становништва на тренутно поробљеној територији упозоравала је и српска влада. У телеграму упућеном шпанском амбасадору у Букурешту (који је заступао интересе Србије), Никола Пашић каже: „Аустроугарска војна команда издала је наредбу командантима трупа да уништавају усеве, спаљују села, убијају и вешају становништво. Аустроугарске трупе на Дрини починиле су ужасе. Наше трупе наилазе на унакажене побијене жртве, међу којима има највише старца, жена и деце. Поменута зверства аустроугарских трупа потресају толико нашу војску, да ће је тешко бити задржати од освете. Саопштавајући ово Вашој екселенцији, имам част молити је да нотификује аустро-угарској влади све ове чињенице, које су најочитија повреда ратног права, и да јој стави до знања да ће Србија бити принуђена употребити као репресалије све оне најстроже мере које је, после оваквог поступања аустроугарске војске, овлашћује само ратно право.”¹⁵ Међутим, светска јавност је остала скептична према апелима српске владе.¹⁶

Увиђајући неповерење према овим тврдњама, како у неутралним, тако и у савезничким земљама, српска влада је одлучила да ангажује угледног криминалисту и научника на врхунцу каријере Арчибалда Рајса¹⁷ да сачини извештај о поступању аустроугарске војске у оним деловима српске територије које је освојила у августу 1914.

¹⁵ Саво Скоко, *Војвода Радомир Путник 2* (Београд: Београдски графичко- издавачки завод, 1984), 96.

¹⁶ Rudolph Archibald Reiss, *How Austria - Hungary waged war in Serbia, Personal investigations of a neutral* (Paris: Librairie Armand Colin, , 1915), 3-4.

¹⁷ Родолф Арчибалд Рајс рођен је 8. јула 1875. године у Хехтсбергу у јужнонемачкој покрајини Баден. После завршене средње школе наставио је студије хемије на швајцарском Универзитету у Лозани. Након стицања звања доктора хемије постао је асистент за фотографију. Посебно га је занимала примена научне фотографије у криминалистици и судству. У Паризу је 1903. године објављена његова прва књига „Судска фотографија”. За ванредног професора Универзитета у Лозани изабран је 1906. године. Свој даљи рад усмерио је на оснивање Института за техничку полицију са лабораторијом и у томе је и успео 1909. године. Рајсов углед у научном свету био је огроман – о чему сведочи и његово учешће на Шестом међународном конгресу криминалне антропологије, као и предавања у Аустрији, Холандији, Белгији, Бразилу и Русији. Уочи I светског рата учествовао је и на Првом конгресу међународне судске полиције одржаном у Монаку, априла 1914. године, а написао је и чланак под насловом: „Прилог за реорганизацију полиције”. Период од 1916. до 1918. године Рајс проводи са српском војском на Крфу, Солунском фронту и Кајмакчалану. О масовним ратним злочинима аустроугарске војске и кршењу међународних конвенција информисао је светску јавност на више начина – као дописник за три угледна европска листа, преко свог извештаја „Аустро- гарска зверства”, књигом „Како су Аустро-Мађари ратовали у Србији”. Постао је „друг величанствених ратника Шумадије, Дунава, Мораве, Тимока и Вардара”. У послератном периоду дао је оставку на професорско место на Универзитету у Лозани и настанио се у Београду. Радио је на реорганизацији и модернизацији српске полиције. После свега неколико година напустио је све државне послове због разочарења и сукоба са владом Николе Пашића. Током 1928. године објављена је његова књига: „Шта сам видео и проживео у великим данима” посвећена онима који се нису вратили из I светског рата. Исте године Рајс је написао и свој политички тестамент: „Чујте, Срби!”, који је, на његов захтев, могао бити објављен тек после његове смрти. Арчибалд Рајс је умро у Београду 8. августа 1929. године. Рајсово тело сахрањено је на Топчидерском гробљу, а његово срце положено у малу капелу на врху Кајмакчалана.

године. Позив Рајсу упућен је преко српског генералног конзула у Женеви Николе Петровића. Детаљније о томе пише и сам Рајс: „... Преговори¹⁸ су били започети, кад ме једног јутра, крајем месеца августа, мој стари пријатељ Никола Петровић, српски генерални конзул у Женеви, телефонски замолио да свратим до њега што пре могу, да ми саопшти садржину једног телеграма. Пошао сам дакле у Женеву, где ме је Никола замолио, у име српске владе, да пођем да извршим анкету о зверствима која је починила војска Његовог Апостолског Величанства на мачванском фронту.

Једна анкета ове врсте спадала је у моју специјалност и, поврх тога, у замашај услуге коју ћа тако моћи учинити савезницима. Сместа сам прихватио понуду. Кад треба да кренем? Одмах, ако је то могуће. Тога дана био је четвртак. У суботу, ујутро, путовао је један контингент швајцарских лекара које је ангажовала Србија да надокнади оскудицу у својим сопственим лекарима. Ја ћу им се придружити...¹⁹

У Србији је Арчибалду Рајсу указивано велико поверење због мисије коју је прихватио. С друге стране, код читалаца дневне штампе из иностранства, који су сачињавали важан део јавног мишљења, уживао је неприкосновен ауторитет, јер није био професионални новинар, него научник и универзитетски наставник једне неутралне земље.²⁰

Рајсови извештаји у току 1914. године

Иако је српска влада ангажовала Рајса због састављања извештаја о аустроугарским злочинима, он је убрзо по доласку у Србију написао свој први новински извештај. Свестан чињенице да ће му за спровођење истраге, писање и објављивање резултата анкете бити потребно више времена и да је неопходно што пре обавестити јавно мњење Западне Европе о дешавањима на балканском фронту, Рајс постаје дописник три европска престижна листа.²¹ Његови чланци истицали су се не само по континуитету објављивања већ и по темама које су обухватале војна и политичка питања. Описивао је злочине, објашњавао стање у Србији, међусобне односе Србије и савезника, будућност Јужних Словена, односе Србије и Албаније, али и односе између држава – учесница балканских ратова који су били изузетно сложени.

Већ први Рајсови радови најавили су озбиљан и темељан приступ швајцарског криминалисте. У тексту који је објављен 16.10.1914. он истиче: „...Из уста аустријских заробљеника сам сазнао језиве детаље, али вам их данас нећу пренети. Више волим, као човек који је навикао да за злодела тражи материјалне доказе, да одем на лице места и да лично спроведем истрагу...²²

¹⁸ Рајс мисли на преговоре са савезницима којима је понудио своје услуге (видети шире у: Арчибалд Рајс, *Шта сам видео и преживео у великим данима* (Београд: ИТАКА, 2014), 19-20).

¹⁹ Ibid, 20.

²⁰ Шире у: Зденко Левентал, *Р. А. Рајс - Швајцарац на Кајмакчалану* (Горњи Милановац: Дечије новине; Београд: Ден Орфелин, 1993), 49.

²¹ *Gazette de Lausanne, Le petit Parisien, De Telegraaf.*

²² Арчибалд Рајс, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта: необјављени текстови на српском језику*, прев. Сенка Јоксимовић – Мања, прир. Живко В. Марковић и Милан Старчевић (Београд: Геополитика прес, 2014), 17.

У складу с тим, читаоци Рајсових текстова су до краја 1914. упознати са грубим кршењем међународног ратног права (мисли се, пре свега, на одлуке Хашких конвенција из 1899. и 1907. године), почевши од употребе експлозивних зрна, преко бомбардовања отворених градова и злочина према цивилном становништву и заробљеницима. У свом трећем тексту Рајс пише: „...У Швајцарској смо читали о протестима Француске и Немачке против думдум метака...Ја лично нисам видео сумњиве немачке метке, као ни француске, тако да не могу да учествујем у дискусији о аутентичности наводних думдум метака... Међутим, са сигурношћу могу да потврдим да Аустријанци користе једну врсту која је много страшнија од думдум метака: то су експлозивни меци. Знам да је ова моја тврдња врло озбиљна, али ако сам сигуран у оно што тврдим, то значи да лично имам те метке и да сам видео повреде које они наносе... Ако се њима погоде руке или ноге, ампутација је неизбежна, а уколико метак погоди главу или труп, наступа смрт. ...Овде смо отворили те метке, и лично поседујем један... Дакле, ради се о експлозивном зрну са одличним карактеристикама, које се до сада користило само за лов на дебелокошце... Хтео сам да сазнам како су ови меци достављени аустријским војницима, па сам обавио једну велику анкету међу ратним заробљеницима, која је показала да војници пре рата нису знали за „Einschusspatronen“, и да су се они релативно скоро појавили... Додао бих да се на основици чауре „Einschusspatronen“ налази аустријски орао и да су ови меци произведени у државној фабрици у Велесдорфу, близу Беча... Жртве ових експлозивних метака су релативно бројне. Само један војни лекар у болници у Ваљеу лечио је 117 случајева рањавања експлозивним зрнима, за само девет дана. Имајући у виду ове чињенице, питамо се чему је служио напредак цивилизације, ако је могуће да се у XX веку користи оваква ратна муниција.“²³

Већ 2. октобра 2014. године Рајс је са пратњом отишао у бомбардовани Београд где је констатовао да је до тада град бомбардован 36 дана и ноћи. Бомбардовањем је оштећено 700 зграда, од којих само 60 државних. Тим поводом Рајс је, поред осталог, написао: „...Град је потпуно отворен, а чини ми се да сам временом научио да ратни обичаји забрањују бомбардованих градова, осим у сасвим специјалним околностима. У Београду постоји тврђава, али она је потпуно одвојена од града. Штавише, то је толико старо утврђење (датира још из турског времена) да га пре треба сматрати историјском знаменитошћу него модерним одбранбеним објектом. Али, претпоставимо да је постојање тврђаве представљало опасност за Аустрију. Зар онда није требало ограничити бомбардовање само на њу? Аустријанци су урадили нешто друго: осим тврђаве, бомбардовали су и цео небрањени град...гранатираних државних зграда има само 60, док је приватних кућа 640, и, ово треба запамтити, већина приватних кућа није у близини државних. Из овога се може закључити да су хтели да униште град што је више могуће.“²⁴

Велики број недеља и начин њиховог извршења изненадио је чак и искусног криминалисту попут Рајса. Своје читаоце он је прво упознао са упутством које су аустроугарским војницима делили њихови надређени. Упутство објављено на

²³ Ibid, 18-19.

²⁴ Ibid, 20-22.

немачком језику под насловом: „K. i K. 9 Korpkommando”. Инструкције у вези са поступањем према становништву у Србији садржало је инструкције које су се односиле на понашање према становништву при заузимању градова и села. Војницима двојне монархије наређено је да се: „Према свима поступа на најстрожи и најгрубљи начин и са максималним опрезом, докле год трају војне операције.”²⁵

Иако је већ у првим дописима напоменуо да су Аустроугари починили озбиљне злочине при првој инвазији на Србију, Рајс о томе није (деталније) писао све док почетком новембра није отишао на лице места и извршио темељну истрагу. Тек тада он објављује део резултата истраге под насловом: „Писма из Србије – Аустријанци у Србији”: „...Оно што сам видео превазилази све што сам могао да замислим. Не желим да кажем да је цела аустријска војска крива, јер би то било неправедно. Желим да вам саопштим шта се дешавало у Шабачком округу, кроз који су једино прошле аустријске трупе... Узрост жртава варира између два месеца и 92 године старости. Већина их је била стара између 4 и 65 година, а највећи број представљају дечаки од 10 до 18 година. ... Како су ти цивили убијани? Многи су најпре одвођени као таоци и убијани по доласку у наредно село... Поред тога што су их убијали као таоце, многе цивили су убијали у њиховим кућама. ...”²⁶

Доказ Рајсовог професионализма, али и жеље да на што ширем плану представи дешавања на балканским просторима јесте још једна иследничка анкета (мисија) коју је обавио крајем 1914. године. Наиме, већ крајем 1914. године, по позиву надлежних власти Швајцарац се упутио у јужну Србију да би испитао „...да ли софијске оптужбе, понављане непрестано код савезника Србије, имају основа или не”.²⁷ Ова истрага се односила на злочине почињене у току балканских ратова, а за које су, пре свих, по тврдњама Бугарске, али и резултатима Карнегијеве комисије, биле одговорне српска и грчка војска. Колико су за Рајса српско-бугарски односи били интересантни говори и податак да је у периоду од децембра 1914. до новембра 1915. године о њима писао чак пет пута. Први чланак под називом „Писмо из Македоније” објављен је 15. децембра 1914. године и представља основу за све који су уследили, а бавили су се том тематиком.²⁸ У њему Рајс, поред осталог, пише: „Вероватно се питате шта се дешава са вашим повременим дописником. Он је једноставно током пет недеља крстарио српском Македонијом, са циљем да се увери да ли су се заиста десила зверства за које Бугари окривљују Србе и Грке. И поред тога што сам са великом пажњом радио на њиховом откривању, ништа нисам нашао. ... С друге стране, нажалост, морао сам да констатујем да су Бугари то радили у току њихове окупације и одмах након потписивања Букурешког мира. Насилје је толико страшно да је зачуђујуће то што је чувена Карнегијева комисија о свему томе ћутала. Овде сам сазнао да, осим кратког борава у Солуну, ова комисија није посетила ни српску ни грчку Македонију. Њен председник је боравио у Серу, и могао је лично да се увери у масакре и разарање града које су починили Бугари. Али, заборавио је да то напише у свом извештају, који је

²⁵ Ibid, 31.

²⁶ Ibid, 33-37.

²⁷ Арчибалд Рајс, *Шта сам видео и преживео у великим данима* (Београд: ИТАКА, 2014), 69

²⁸ Арчибалд Рајс, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта: необјављени текстови на српском језику*, прев. Сенка Јоксимовић – Мања, прир. Живко В. Марковић и Милан Старчевић (Београд: Геополитика прес, 2014), 38-42, 57-61, 131-135, 135-140, 149-153.

*пристрасан у корист једне од сукобљених страна. ...Укратко, Бугарској би можда било боље да испита шта се код ње ради, и да стави тачку на злодела њених комита, који убијају чобане, краду стоку, нападају српске страже митраљезима и дижу мостове у ваздух пиритом и осталим експлозивима, пре него што оптужи друге за дивљаштво и свирепост, у коју један иследник, жељан да сазна истину, није успео да се увери.*²⁹

Рајсови извештаји у току 1915. године

По завршетку истраге Рајс је напустио Србију и посветио се писању званичног извештаја који је од њега тражила српска влада. Међутим, и тих неколико месеци колико је боравио на Западу (до априла 1915. године) објављивао је новинске чланке. Реч је о одговорима на аустро-немачке оптужбе које су уследиле као реакција на Рајсове текстове, у којима су нападали и њега и његове тврдње.³⁰ Међутим, на све те нападе Швајцарац је аргументовано одговарао – наводећи нове доказе. Тако је у једном од одговора, објављеном 17. марта 1915. године, Рајс изнео податке до којих је дошао (табела 1).

Табела 1 – Подаци о аустроугарским злочинима из Рајсовог одговора на нападе који је објављен 17. марта 1915. године³¹

	МУШКАРЦИ	ЖЕНЕ
Убијени из пушке	34	564
Убијени бајонетом	181	64
Заклани ножем	113	27
Обешени	7	6
Масакрирани и на смрт пребијени кундацима	48	26
Распореног трбуха	2	4
Живи спаљени	35	96
Везани и опљачкани	52	12
Одсечених или сломљених руку	5	1
Одсечених или сломљених ногу	3	0
Одсеченог носа	28	6
Одсечених ушију	31	7
Извађених очију	30	38
Одсечених полних органа	3	3
Коже исечене на траке или са откинутим месом	15	3
Каменовани	12	1
Одсечених дојки	0	2
Раскомадани	17	16
Одрубљене главе	1	0
Девојчица бачена свињама	0	1
Жртве за које се не зна како су убијене	240	55

²⁹ Ibid, 38-42.

³⁰ Напади на Рајса објављивани су и у бечком листу *Correspondance Europeene*, бернском дневнику *Berner Tagblatt*, али и у његовом матичном листу *Gazette de Lausanne*, коме су се обраћали бугарски студенти и анонимни дописници.

³¹ Ibid, 61-66.

Такође, почетком 1915. године у Паризу је објављен Рајсов први извештај – у форми брошуре, под насловом: „Како су Аустро-Угари водили рат у Србији”. О значају који је извештај имао, али и о реномеу Арчибалда Рајса говори и чињеница да су уредништво (редакцијски одбор) чинили угледни француски академици и универзитетски професори.³²

Извештај се састоји од девет поглавља. Претходи им предговор у којем Рајс износи разлоге свог доласка у Србију, али и постојање првобитне скептичности коју је и сам осећао према тврдњама српске владе о тежини аустроугарских злочина. Посебну вредност предговору даје изношење, односно набрајање метода које је користио при прикупљању доказа за писање извештаја, али и објективан позив читаоцима да сами процене и формирају сопствено мишљење.³³

У првом поглављу (*Експлозивна зрна*) Рајс доказује да су коришћена експлозивна зрна која су забрањена Хашком конвенцијом. Врло прецизно је представљен изглед, пуњење и функционисање ове муниције, али и опис повреда које настају као последица рањавања (документовано фотографијама).

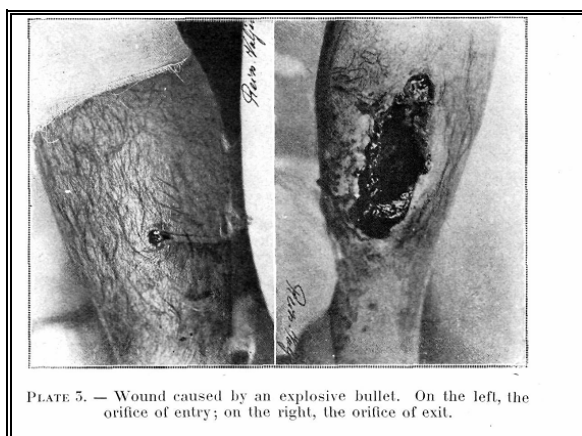

PLATE 5. — Wound caused by an explosive bullet. On the left, the orifice of entry; on the right, the orifice of exit.

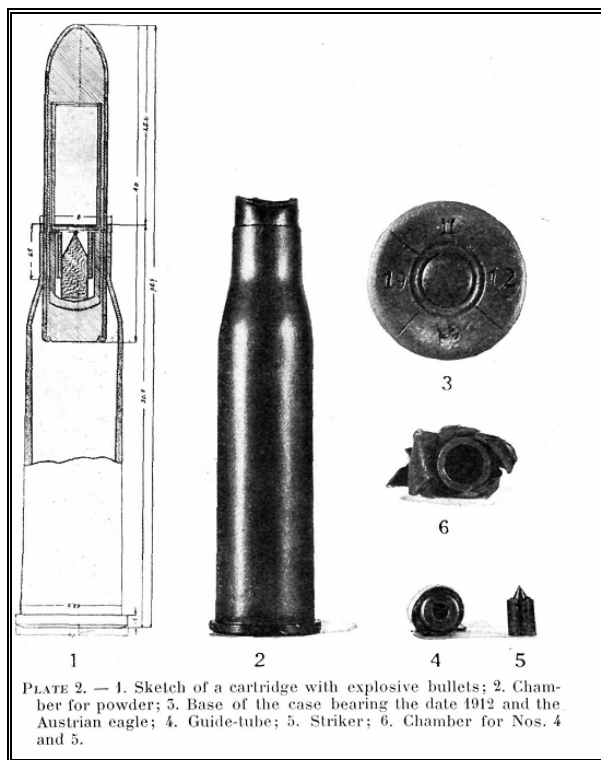
Слика 3 – Рана настала од експлозивног метка³⁴

³² Ernest Lavisse – угледни француски историчар; Charles Andler – француски германиста и филозоф; Joseph Bedier – француски писац и историчар (користио је дневнике немачких војника из Првог светског рата помоћу којих су, такође, доказани злочини Немаца у Белгији – *Les crimes allemands d' apres les temoignages allemands* – 1915; *Commend l'Allemagne essaie de justifier ses crimes* – 1915.); Henri Bergson – француски филозоф (учествовао у преговорима о уласку САД у рат); Emile Boutroux - француски филозоф; Ernest Denis – француски историчар (залагао се за стварање Чехословачке после рата); Emile Durkheim - француски социолог и филозоф; Jacques Hadamard – француски математичар; Gustave Lanson – француски историчар и књижевни критичар; Charles Seignobos – француски историчар; Andre Weiss – француски адвокат и универзитетски професор

³³ На ту тему Рајс наводи: „Нећу давати бескорисне коментаре, оставићу моје сведоке да причају своју причу, а ја ћу само навести чињенице које сам установио. Читалац ће формирати сам сопствено мишљење.” Rudolph Archibald Reiss, *How Austria – Hungary waged war in Serbia, Personal investigations of a neutral* (Paris: Librairie Armand Colin, 1915), 4.

³⁴ Ibid, 1915, 6.

Посебна пажња посвећена је начину функционисања експлозивних зрна.

Слика 4 – Скица А. Рајса – пресек и делови експлозивног метка³⁵

У поглављу „Бомбардовање отворених градова и уништавање зграда” описује се континуирано и намерно бомбардовање српских градова – Београда, Шапца и Лознице. Наглашена је чињеница да већина бомбардованих зграда у Београду није имала никакве везе са војном употребом. У Лозници и Шапцу ситуација је била слична, јер су уништаване куће цивилног становништва. Како Рајс наводи у извештају, у Шапцу је уништено 1658 кућа, у Поцерском округу – 232, Мачванском – 457, Азбуковачком – 228 и Јадарском – 741 кућа.

Трећи и четврти део извештаја посвећени су масакру који су припадници аустроугарске војске извршили над заробљеним или рањеним српским војницима и цивилним становништвом. Ове тврдње Рајс је доказао помоћу сведочења заробљених војника двојне монархије, званичних извештаја српских војних власти, изјава очевидаца и фотографија злочина.

³⁵ Ibid, 5.

PLATE 7. — Soldiers of the second Ban killed at Iovanovatz after giving themselves up as prisoners (15th and 14th regiments; photo. taken on the 25th August 1914).

Слика 5 – Убијени српски војници које је заробила аустроугарска војска³⁶

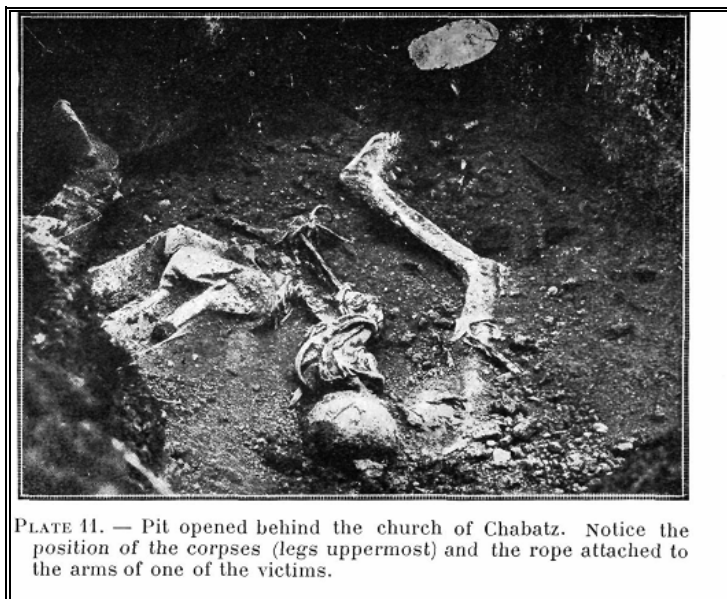

Слика 6 – Масакр над српским цивилима у Кривају³⁷

³⁶ Ibid, 15.

У својој брошури Рајс се осврнуо и на званичне извештаје српских официра који се односе на аустроугарске злочине почињене у августу 1914. године на територији коју је освојила војска Хабзбуршке монархије. На ове извештаје надовезују се сведочења цивила која су наведена у шестом поглављу. Највише су пострадали Мачва, Поцерина и Подриње.

Како и приличи научнику његовог реномеа, Рајс је цело једно поглавље посветио резултатима своје истраге (*Резултати моје личне истраге*). У брошури су представљени само делови истраге, а комплетни резултати наведени су у извештају који је предат српској влади. Све наводе о нехуманом понашању аустроугарске војске Рајс је лично проверавао, што се види по прецизности којом описује место и начин на који је злочин извршен. У Шапцу је отворио масовну гробницу, фотографисао и утврдио број жртава. На исти начин је доказао и писао о злочинима почињеним у Липолисту, Петковици, Прњавору, Бастави и Лешници (где је такође открио масовну гробницу са 109 жртава од 8 до 80 година).

Слика 7 – Фотографија отворене масовне гробнице у Шапцу³⁸

Осмо поглавље „Пљачка и уништавање имовине” говори о планском уништавању материјалних добара у крајевима захваћеним окупацијом при првој аустријској офанзиви на Србију. Пљачкане су и спаљиване куће, школе, цркве и вођњаци. Уништен је најбогатији крај предратне Србије – околина Шапца, Петковица и Брезјак.

³⁷ Ibid, 19.

³⁸ Ibid, 31.

На самом крају брошуре Рајс је покушао да одгонетне разлоге за овакво понашање аустроугарске војске. Један од разлога видео је у систематској кампањи аустроугарске и немачке штампе против Срба, које су називали варварима, а која је почела годинама пре рата. Официрима и војницима је пре одласка на фронт дата „препорука“ да је, ако се нађу у опасности да их заробе српски војници, боље да се убију, јер их у заробљеништву очекује мучење, масакрирање и сигурна и тешка смрт. Рајс је сматрао да су се аустроугарски војници управо из страха претворили у „крвожедне животиње“ и за то криви висок официрски кадар. Као доказ ове своје тврдње Рајс на крају наводи и коментарише „Упутство за понашање према становништву Србије“, чији део наводимо: *„...! Још једанпут: дисциплина, достојанство (?), али највећа строгост и суровост! Да ли је сада могуће да моји читаоци разумеју масакре и окрутности које је починила аустро-угарска инвазиона армија? Ова „упутства“ су акт оптужбе против оних који су их написали. У интересу хуманости, у коју ја још увек верујем, не може се десити да они избегну казну за своје злочине!*³⁹

По поновном доласку у Србију Рајс наставља са обавештавањем јавног мњења Западне Европе о ситуацији у Србији. Пошто до јесени 1915. није било озбиљнијих војних покрета, значајну пажњу усмерава на општа политичка питања и труди се да читаоцима на један једноставнији начин објасни међусобне односе савезника и Србије, ратне циљеве Србије, проблеме око Албаније, претензије Италије, Бугарске и Румуније. Просечном Европљанину представљао је ставове утицајних Срба (Николе Пашића, краља Петра Карађорђевића, Живојина Дачића), али и размишљања и осећања шире популације.

Међутим, када се говори о Рајсовим дописима, немогуће је изоставити чињеницу да је у неким од њих централно место добијао човек, који је своју муку стоички издржавао и није падао пред неправдом и нељудским понашањем аустријске војске. Посебно дирљива управо су три дописа из 1915. у којима Рајс описује невоље обичних људи, али и позива у помоћ швајцарско становништво.

Први такав чланак објављен је у септембру 1915. године и посвећен је народу и уништеној земљи.⁴⁰ *„...Српски народ се помирио са судбином. Три године ратовања, беда и многи изгубљени животи научили су га да жалопојке не служе ничему. Док његова војска спремно очекује нови напад, жене, деца и старци раде у пољу и код куће, да војницима обезбеде довољно хране и осталих потрепштина, али и да припреме земљу за будућност.Само је један кутак краљевине и даље пуст и тужан. То је Мачва, која је пре рата била житница Србије. Овај регион је у два наврата био жртва аустроугарског рушилачког похода, када су окупатори попалили многа села и засеоке, посекли су хиљаде и хиљаде стабала воћа, које је представљало богатство овога краја.*

Данас, један број становника који је све изгубио, вратио се у рушевине које су некада биле њихове мале беле сеоске кућице. У њима нису затекли ништа!

³⁹ Ibid, 48.

⁴⁰ Арчибалд Рајс, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта: необјављени текстови на српском језику*, прев. Сенка Јоксимовић – Мања, прир. Живко В. Марковић и Милан Старчевић, (Београд: Геополитика пресс, 2014), 111-114.

Донедавно, најбогатији у Србији, сада су најсиромашнији. Живе у собицима нагорелих зидова и покушавају да обрађују земљу. Недостаје им семе и оруђе за рад, а на земљи, обилно натопљеној крвљу хиљада и хиљада њихових ближњих, расту густо збијене булке, различак и чкаљ, као прекрасан покров на хумци честитих људи, али који гуше раст усева. А увече се чује жалосно 'Јао, јао!' мајки које плачу на гробовима своје деце, жртава овог погрома!"

Убрзо је Рајс упутио апел Федералном савету да осуди злочине и заштити цивилно становништво, а затим и позив швајцарском становништву да помогне грађанима Србије. У тексту објављеном 2. новембра 1915. године, под насловом „За српску сирочад“⁴¹, пише: „...Милосрдни грађани и грађанке прикупите новчане прилоге и ми ћемо код нас у Швајцарску довести неке од ових страдалника. Уз скромну накнаду за издржавање, сместићемо их у добре швајцарске породице, и омогућићемо им добро образовање, какво је наше. Вратићемо их својим кућама као добре пољопривреднике, виноградаре, занатлије, трговце, итд. Радићемо тако да они остану српски родољуби, али и да се касније сећају да на другом крају Европе постоји једна мала земља слободних грађана, која их у несрећи није напустила... Дакле, још једном: дајте новчани прилог, ма колико он био мали, којим ћемо од малих сирочића направити корисне грађане, а у исто време и пријатеље Швајцарске...”

Међутим, Рајс се није задржао само на апелима, већ је и личним залагањем подстакао организовање хуманитарне помоћи за српски народ. Како наводи у својим Мемоарима, успео је да постави „на чврсте ноге једно дело за помоћ српској сирочади лишеној родитеља”. Рајс је организовао не само издржавање српске деце без родитеља, већ и помоћ за оне који су остали у поробљеној Србији после друге непријатељске инвазије.⁴² Неопходно је истаћи да су сличне акције организоване и у другим државама Европе. У марту 1915. године у Француској је организован „Српски школски дан”, а пре саме прославе на Сорбони је предавање о злочинима аустроугарске војске одржао лично Рајс.

Крајем 1915. године почела је нова аустро-немачка офанзива на Србију (од октобра 1915. године). Не прихватајући капитулацију као решење, српска влада се одлучила за повлачење преко Црне Горе и Албаније, све до Грчке где се очекивала помоћ савезника. Арчибалд Рајс је и тада био са Србима, али није оставио писани траг о повлачењу кроз Албанију.⁴³ Убрзо после повлачења Рајс се враћа у Швајцарску, у којој је провео већи део 1916. године (све до јесени – када долази на Крф).

Рајсови извештаји у периоду 1916–1918. година

Рајсова делатност од 1916. до 1918. била је од великог значаја, пре свега, због тешког и специфичног положаја у којем се нашла Србија. Како истиче Д. Живојиновић: „Србија је једина међу савезницима, неутралним и непријатељским

⁴¹ Ibid, 147.

⁴² Арчибалд Рајс, *Шта сам видео и преживео у великим данима* (Београд: ИТАКА, 2014), 114-116.

⁴³ У својим Мемоарима Рајс истиче да има намеру да у „нарочитој књизи” опише „повлачење целе једне војске и једног народа”, али то није учинио. Видети шире: Ibid, 113.

државама, морала да већи део рата води изван земље, на туђој територији.⁴⁴ Треба нагласити и да је балканско ратиште за савезнике постало „занемарљиво” и око његовог одржавања се водила велика борба.⁴⁵

Рајс је писао о стању у окупираној Србији, расположењу у српској војсци и збивањима на фронту, а по ослобађању Битоља посетио је овај град како би утврдио стање у њему и последице бомбардовања које су започели Бугаро-Немци. О томе он пише следеће: *„Налазим се у Монастиру (Битољу), који је савезничка војска преузела од Аустро-Немаца 19. новембра. То је отворен град, без икаквих утврђења, а војни положаји налазе се изван центра града. Међутим, иако су га изгубили, Бугаро-Немци га без престанка бомбардују из топова и авиона. ...Сада испаљују шрапнеле на сам центар града, а од јуче га гађају и великим гранатама 210. Међутим, Хашка конвенција из 1907. године, коју су потписала Централна царства, садржи један параграф којим се строго забрањује бомбардовање отворених градова. Али, Хашка конвенција је за њих била само парче папира које су они поцепали, као и свако друго...”*⁴⁶

У својим текстовима Рајс се освртао и на званичну политику савезника, често их критикујући због понашања према Србији и Источном (Солунском) фронту. У тексту „Писмо из Србије – Оно што је урађено и оно што треба урадити” објављеном 10. марта 1917. године, он објашњава своје виђење ситуације на овом фронту: *„...Нема потребе да вас подсећам колико је био тежак почетак савезничке експедиције на Истоку. Енглеска је била против ње, а ни Француска није била сасвим убеђена да је оваква експедиција потребна... Изгледа да су Солунску армију владе земаља чланица Антанте сматрале само одбранбеном силом, чије је присуство у великој евејској луци имало само улогу демонстрације војне моћи... Ипак, мала Источна армија постала је, упркос свему, офанзивна армија, јер су је Бугари лакомислено напали. Када су се Срби суочили са својим смртним непријатељем, нису се више заустављали и само су грабили напред. То су битке на Кајмакчалану, десант на окуку Црне реке, битке око Битоља са другим савезницима, и, на крају, заузимање Битоља.”*⁴⁷ Колико је озбиљан у спознаји проблема и детаљан у њиховој анализи, види се и у „саветима” које даје савезницима, а везано за њихово деловање на Источном фронту.

Своју мисију – обавештавање јавног мњења Западне Европе о Србима, Рајс је наставио до краја рата. Извештаје је слао и за време великог ослободилачког јуриша српске војске. Послат посебном депешом, 2.10.1918. године објављен је текст „Марш са српском армијом ка победи” у којем Рајс пише следеће:

„Уз снажну подршку Француза, српска армија направила је право чудо. Ја сам са дивизијом која великом брзином напредује према старим границама Србије.

⁴⁴ Видети шире: Драгољуб Живојиновић, *Невољни ратници: велике силе и Солунски фронт* (Београд: Завод за уџбенике, 2010).

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Арчибалд Рајс, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта: необјављени текстови на српском језику*, прев. Сенка Јоксимовић – Мања, прир. Живко В. Марковић и Милан Старчевић, (Београд: Геополитика прес, 2014), 246-248.

⁴⁷ Арчибалд Рајс, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта: необјављени текстови на српском језику*, прев. Сенка Јоксимовић – Мања, прир. Живко В. Марковић и Милан Старчевић, (Београд: Геополитика прес, 2014), 267-269.

Пре осам дана у Велесу су се састали цар Фердинанд и принц Борис, како би подстакли своје јединице да се боре. Међутим, њихови напори нису дали резултата. Њихови пукови, који су били удружени како би нас зауставили, били су потучени. Немци нису успели да зауставе армије осветника.

Успео сам да уђем у Велес заједно са првим одредима. Народ прича да су бугарски војници бацали своје оружје. Разјарени Немци пале и уништавају све што могу. Депортовани Грци и италијански војници причају о свом страдању под бугарским режимом и о окупном поступању Бугара према њима. Срби се враћају кући као победници.⁴⁸

Током 1917. године у Солуну је објављено Рајсово дело „Страдање града Битоља” на француском и српском језику. На 28 страна описано је страдање становништва за време бугарске окупације, али и каснијег бомбардовања. Део текста већ је био познат читаоцима Рајсових радова, јер је већ био објављен у виду новинских чланака. Ипак, рад обилује и новим и, што је још важније, потпуно документованим и истраженим подацима. Међу најважнијима су подаци о жртвама бомбардовања и коришћењу гасних бомби. О томе је Рајс написао следеће: „...Према овоме је целокупни број жртава 764, од којих 399 мртвих и 365 рањених; ово су званично утврђени бројеви мртвих и рањених жртава, грађана од бомбардовања Битоља од стране Бугаро-Немаца...

...Бројеви, које сам навео, не представљају све губитке у људским животима, које је причинило бомбардовање престонице јужне Македоније. Убеђен сам, чак уверен, да власти не знају за многе жртве, па, следствено, их нису могле ни завести званично у регистар.... Број пројектила само тешкога калибра, пуштених на Битољ и званично пописаних, износи 5285!....

...Ноћу између 16. и 17. марта бугаро-немачка артилерија почела је бацати посред града пројектиле са загушљивим гасовима. Ове ноћи убијено је 19 лица распрскивањем пројектила и 62 гасом. Међу овима последњим било је 25 жена и 32 детета: 61 лице је отровано и већина од њих је умрла сутрадНепријатељи их пуштају нарочито ноћу, тако да се јадни становници изненађују за време спавања и да им је немогућно спасити се....

...Дејство гасова је страховито. Отровани људи показују ове знаке: бол у гуши, тешко дисање, отежалост стомака. Лице им је помодрило...⁴⁹

У самом делу не налазе се Рајсове фотографије са терена, што не значи да их није било. После сваког бомбардовања он је излазио на улице Битоља и фотографисао новонастало стање.

Арчибалд Рајс је следеће, 1918. године, објавио још два рада: „Аустро-бугаро-немачке повреде ратних закона и правила” и „Одговори на Аустро-угарске оптужбе против Срба”. Први рад сачињен је од дописа који су већ објављивани у листовима „Gazette de Lausanne”, „De Telegraaf”, „Le Petit Parisien”. Те дописе је, како и сам Рајс каже, „на захтев Српске Краљевске Владе”⁵⁰ сакупио и објавио. Циљ другог

⁴⁸ Ibid, 374-375.

⁴⁹ Арчибалд Рајс, *Страдање града Битоља* (Солун: Штампарска радионица Министарства Војнога, 1917), 23-26.

⁵⁰ Видети шире: Арчибалд Рајс, *Аустро-бугаро-немачке повреде ратних закона и правила* (Крф: Државна Штампарија Краљевине Србије, 1918).

рада „Одговори на Аустро-угарске оптужбе против Срба” најбоље је описао сам Рајс у предговору: „Бечка влада, чим је почела увиђати да је публикација дела њених војника почела рђаво утицати, хтеде избећи неповерење које би било поуздана последица понашања њених трупа и сети се да изда 'Збирке' оптужаба, и то тешких оптужаба, против својих противника....Министарство Спољних Послова из Беча издало је тада код Вис-а у Берну једну: 'Збирку сведочанстава о делима повреде међународног права која су учиниле државе зарађене Аустро-Угарском' (30 април 1915), и 'Прву допуну о времену до 30 априла 1915' публиковану у Бечу 1915 године у Дворској и државној штампарији Монархије.

Ове две брошуре садрже један извештај број оптужаба против Српске Државе; зато је Српска Краљевска Влада тражила од мене мишљење о тим публикацијама. Ја сам одговорио једним мемоаром, у коме сам продискутовао, тачку по тачку, факта која Аустро- Маџари набацују Србима. Тај мемоар влада Краља Петра хоће сада да публикује у овом делу. Бесприострасан читалац наћи ће у њему све што је потребно да стекне своје мишљење о вредности аустро-угарских оптужаба против Срба.”⁵¹

Закључак

Као што се види из кратког прегледа Рајсових новинских извештаја, он се трудио да у својим радовима на широком плану обухвати проблематику злочина над тадашњом Србијом и српским народом. Тако је, не задржавши се само на тематици злочина које су починили Аустро-Угари, Рајс постао једна од важнијих и најсигурнијих спона између Србије и међународног јавног мњења. У светлу те чињенице мора се истаћи да је улога Арчибалда Рајса била од великог значаја за српски народ и државу. Наиме, он не само да је обавештавао јавност Западне Европе о злочинима који су почињени над Србима већ је и представио Србе у једном другачијем светлу.

Као човек од науке, Рајс је решио да упозна српски народ, његове особине, прошлост, националне циљеве и да стечена сазнања несебично подели са својим читаоцима. Тиме је, свакако, утицао и на побољшање медијске слике о Србији, али и на организовање хуманитарне помоћи и објашњавање српских ратних циљева. Његов утицај на западноевропско јавно мњење о Србији током Првог светског рата утолико је већи, а тиме и значајнији, уколико се има у виду врло низак углед Србије и српског народа у штампи и јавном мњењу Западне Европе пре његовог доласка у Србију 1914. године.

Литература

[1] Akhund, Nadine. „An Unexpected Outcome of the Balkan Wars: The Carnegie Report of 1913”. У *Зборник радова: Балкански ратови 1912-1913: нова виђења и тумачења*, уредник Миљан Милкић, 300. Београд: Историјски институт, 2013.

[2] Гледовић, Богдан и др. *Србија и Црна Гора у Првом светском рату 1914-1918*. Цетиње: Издавачко- штампарско предузеће „Обод”, 1975.

⁵¹ Ibid.

[3] Живојиновић, Драгољуб. *Невољни ратници: велике силе и Солунски фронт*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.

[4] Казимировић, Васа. *Црна рука*. Нови Сад: Прометеј, 2013.

[5] Косановић, Дејан. „Лажни филмски журнал”. *Време*, 5. јун 2003, www.vreme.co.rs.

[6] Левентал, Зденко. *Р. А. Рајс – Швајцарац на Кајмакчалану*. Горњи Милановац: Дечије новине; Београд: Ден Орфелин, 1993.

[7] Перовић, Бранко и др. *Први балкански рат 1912-1913*. Београд: Историјски институт ЈНА, 1959.

[8] Срејовић, Драгослав и др. *Историја српског народа VI/1*. Београд: СКЗ, 1996.

[9] Поповић, Димитрије. *Балкански ратови 1912-1913*. Београд: СКЗ, 1993.

[10] Рајс, Арчибалд. *Аустро-бугаро-немачке повреде ратних закона и правила*. Крф: Државна Штампарија Краљевине Србије, 1918.

[11] Рајс, Арчибалд. *Одеговори на аустро-угарске оптужбе против Срба*. Крф: Државна Штампарија Краљевине Србије, 1918.

[12] Рајс, Арчибалд. *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта: необјављени текстови на српском језику*. Превела Сенка Јоксимовић – Мања, Приредили Живко В. Марковић и Милан Старчевић. Београд: Геополитика прес, 2014.

[13] Рајс, Арчибалд. *Страдање града Битоља*. Солун: Штампарска радионица Министарства Војнога, 1917.

[14] Рајс, Арчибалд. *Шта сам видео и преживео у великим данима*. Београд: ИТАКА, 2014.

[15] Ратковић, Борислав, Ђуришић, Митар и Скоко, Саво. *Србија и Црна Гора у балканским ратовима*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1972.

[16] Reiss, Rudolph Archibald. *How Austria - Hungary waged war in Serbia, Personal investigations of a neutral* (Paris: Librairie Armand Colin, , 1915), 3-4.

[17] Скоко, Саво. *Војвода Радомир Путник 2*. Београд: Београдски графичко-издавачки завод, 1984.

[18] Шемјакин, Андреј Лав. „Лав Троцки о Србији и Србима током балканских ратова (1912-1913)”. У *Зборник радова: Балкански ратови 1912-1913: нова виђења и тумачења*, уредник Милџан Милкић, 111. Београд: Историјски институт, 2013.